

14.5.20

ההתמודדות עם מגפת הקורונה במזרח ירושלים

ד"ר אמנון רמון, חוקר בכיר, מכון ירושלים למחקרי מדיניות

יוחנן צורף, מומחה לעניינים פלסטינים, המכון למחקרי ביטחון לאומי. היה בעבר היועץ לענייני ערבים של המנהל האזרחי ברצועת עזה וראש האגף הפלסטיני-ערבי במשרד לענייני מודיעין ואסטרטגיה.

גרסה מקוצרת של מאמר זה התפרסמה במסגרת הסדרה "מבט על" של המכון למחקרי ביטחון לאומי. המאמר הוא חלק ממחקר משותף לשני המכונים בנושאי מזרח ירושלים.

א. תמונת מצב

בראשית חודש מאי תמונת המצב ביחס להתפשטות נגיף הקורונה במזרח ירושלים עדיין מעורפלת ולא ברורה די הצורך. לכאורה, שיעורי התחלואה נמוכים בהשוואה למערב ירושלים ובעיקר בהשוואה לשכונות החרדיות – 150 חולים מאומתים (כולל שתי חולות שנפטרו) במזרח ירושלים מתוך 3,458 חולים מאומתים בכלל העיר (4.3%).¹ אולם, ההנחה הרווחת בקרב העוסקים בנושא היא שהעדר מאגר מידע רשמי ומתעדכן על מספר החולים במזרח ירושלים (משרד הבריאות אינו מפרסם נתונים רשמיים על התחלואה במזרח ירושלים), קשיים ברישום אחיד ומדויק של התושבים לפי שכונות, וחוסר מודעות בקרב חלקים חשלי החברה המזרח ירושלמית למאפייני המחלה ואפשרות של התפרצות גל שני, אינם מאפשרים לתאר תמונה מדויקת של מצב הקורונה במזרח העיר. מינויו של קצין צה"ל בכיר ב-20 באפריל לניהול המשבר לצד ראש העיר ירושלים, משה ליאון², ופתיחת חדר מצב מיוחד בעיריית ירושלים לניהול המאבק במגיפה העידו על החששות מהתפרצות רחבה במזרח ירושלים העלולה להשפיע על העיר כולה ובהמשך על החשש מהשפעות הרמדאן. חששות מגל נדבקים נוסף במחלה ניכרים בשבועות האחרונים גם בקרב המזרח ירושלמים על רקע התרופפות המתח וההקלות בישראל. עד כה רק הורים מעטים שלחו את ילדיהם חזרה לבתי הספר העירוניים,

¹ הנתונים נכונים ל-31.4.20. הנתונים לגבי מזרח העיר מבוססים על הדיווח המופיע בדף הפייסבוק של ראש העיר ירושלים בערבית, <https://www.facebook.com/JerusalemMayorArabic/>. על פי דיווחי הרשות הפלסטינית מן ה-3.5.20 מספר החולים בשכונות מזרח ירושלים עומד על 169, <https://www.terrorism-info.org.il/en/fight-covid-19-palestinian-authority-updated-may-4-2020/>.

² יניב קובוביץ, ניר חסון, "הרמטכ"ל מינה קצין בכיר לניהול משבר הקורונה באוכלוסייה אזרחית", הארץ, 20.4.20.

שנפתחו במתכונת חלקית ב-4 במאי – בין השאר בגלל טענות שהתנאים בבתי הספר במזרח ירושלים אינם מאפשרים לימודים על פי הנחיות משרד החינוך.

החידוש בהתמודדות עם המשבר הנוכחי הוא שיתוף הפעולה שנוצר בין הרשויות הישראליות (ובראשן העירייה) ובין גופים מוסדות פלסטינים המייצגים חברה אזרחית מתפתחת הן ברמה השכונתית והן ברמה העירונית. מאפיין ייחודי נוסף למזרח ירושלים הוא התחרות והמאבק בין ישראל והרשות הפלסטינית על מתן שירותים בנושא הקורונה בעיקר באזור כפר עקב בצפון העיר הממוקם מחוץ לגדר, אך תחת ריבונות ישראל ובתחום המוניציפאלי של עיריית ירושלים (פרטים בהמשך).

ב. התפשטות המגפה במזרח ירושלים

המוקד הראשון של החולים במגפה התגלה בבית צפאפא – כנראה בשל הזיקות ההדוקות של הכפר לאזור בית גא'לה ובית לחם שם הודבקו החולים הראשונים על ידי קבוצת תיירים מיוון.³ אי מודעות ובידקות מועטות אפיינו את השלב הראשון של הטיפול במגפה. **במכתב שפרסם העיתונאי סולימאן מסוודה מכאן 11 ב-29.3.20 התריעה אחות ממזרח ירושלים, שעובדת בבית החולים הדסה, בפני מנכ"ל משרד הבריאות, משה בר-סימן-טוב כי המשרד לא עוקב אחר הנעשה במזרח העיר: "אני מתגוררת בשכונת שרפאת-בית צפפה בירושלים, ובשבוע האחרון שמעתי על לא מעט תושבים בשכונתי אשר נמצאו חיוביים לנגיף, ואף פגשתי חלק המאושפזים במחלקה בעבודתי. אך לתדהמתי כשנכנסתי למפת משרד הבריאות [שפורסמה ב-29.3.20], נמצאו אפס חולים בשכונה שלי, על אף שזה לא נכון".** היא הוסיפה כי גם ב"שועפאט, בית חנינה, מזרח ירושלים וכפרים ערביים במרכז וצפון הארץ, אין דיווח על חולי קורונה ולא בוצעה חקירה של החולים אשר נמצאו חיוביים לנגיף, על אף שיש לא מעט מקרים!"⁴ גם פואד אבו חאמד, מנהל מרפאת קופת חולים כללית בשכונה, שהפך לפעיל מרכזי במאבק נגד נגיף הקורונה במזרח ירושלים, טען שמשרד הבריאות לא עורך מספיק בדיקות, אינו מפרסם את נתוני החולים בצורה מסודרת, לא עורך חקירות אפידמיולוגיות ואינו מפרסם את מסלולי החולים כמו במגזר היהודי: "מזניחים אותנו. יש אנשים שנמצאים בהסגר ואף אחד לא עוקב אחרי המקרים. אנחנו מפנים אנשים שיש חשד גדול שנדבקו בקורונה להתקשר ל-101 [מגן דוד אדום] או למשרד הבריאות. רוב מי שעונים במוקדים האלה אינם דוברים ערבית, ובמזרח ירושלים לא כולם דוברים ערבית. כשמגלים מישהו שנגוע

³ יאסר עוקבי, "משרד הבריאות הפלסטיני: מספר נשאי הקורונה בבית לחם עלה ל-19", מעריב, 7.3.20, <https://www.maariv.co.il/news/health/Article-752487>.

מג'לטון, נהג האוטובוס של קבוצת התיירים בן ה-38 שאושפז במרכז הרפואי פדה-פוריה והחלים מן המגיפה.

⁴ סולימאן מסוודה, "ללא בדיקות ופיקוח: מה קורה בשכונת בית צפאפא?", כאן חדשות, 29.3.20, <https://www.kan.org.il/item/?itemid=68927>; ניר חסון, ג'קי חורי, "מפת החשיפה לקורונה מצביעה על החזר השחזור של משרד הבריאות בחברה הערבית" הארץ 29.3.20.

בקורונה צריך לעשות חקירה ולתשאל אותו איפה ביקר ועם מי היה במגע כדי להכניס את כל מי שהיה אתו במגע לבידוד".⁵ רישום רשמי כזה לא נעשה עד היום במזרח ירושלים. בנוסף לקשיים אלה, שחלקם התגלו גם במגזר היהודי, חששו חולים רבים במזרח ירושלים, בשלב הראשון של התפרצות המגפה, מן הבדיקות והסטיגמה הכרוכה במחלה. המשפחות נרתעו גם מפרסום שמות החולים. ההסברה הרשמית בשפה הערבית על המחלה היתה מעטה והתושבים לא קיבלו מידע אמין – דבר שהגביר את הפחד והפאניקה במזרח ירושלים.

תיאורים אלה משקפים את האנדרלמוסיה שאפיינה את תחילת הטיפול של הרשויות הישראליות בהתפשטות מגפת הקורונה במזרח ירושלים בשלבים הראשונים.

ביצוע הבדיקות על ידי עובדי מגן דוד אדום ולא דרך מרפאות קופות החולים, הפרוסות בכל חלקי מזרח ירושלים, יצר קשיים גדולים ושיקף את העדר הכלים להתמודד עם המגיפה מצד הגופים הרשמיים בישראל ובראשם משרד הבריאות. לתוך הוואקום הזה נכנסו פעילים, גופים וארגוני חברה אזרחית במזרח ירושלים (כמו האסיפה הירושלמית למאבק בקורונה – 82 גופים שהתאגדו לפעולה נגד המגפה, ועד רופאי סילוואן, ועדת המלחמה בקורונה של כפר עקב ועוד) ובעקבותיהם העירייה וראש העיר, משה ליאון.

את ראשית השינוי בטיפול הממסדי הישראלי בהתפשטות הקורונה במזרח ירושלים ניתן לזהות עם פתיחת מרכז 'היבדק וסע' ב-2 באפריל בכניסה המערבית לשכונת ג'בל מוכבר, ביזמת ראש העיר ליאון עבור תושבי מזרח ירושלים (כשבועיים לאחר שנפתח מרכז הבדיקות הראשון בגני יהושע בתל-אביב ב-20.3 וכשבוע לאחר פתיחת מרכז הבדיקות, סמוך לאצטדיון טדי בירושלים, ב-24.3). המטרה של פתיחת המרכז הייתה לעשות כל מאמץ להגביר את כמות הבדיקות במזרח העיר באמצעות מגן דוד אדום, בסיוע עובדי הפיקוח העירוני של עיריית ירושלים. ראש העיר קרא לתושבי מזרח העיר העיר "לא להתבייש ולבוא להיבדק".⁶ במקביל נפתחו תחנות בדיקה בחמש מרפאות קופת חולים עבור מבוטחי הקופות השונות. מתחם בדיקה נוסף נפתח במתחם המעבר (המחסום) למחנה פליטים שועפאט – בין השאר כתוצאה מלחץ של עתירה לבג"ץ, שהוגשה על ידי מרכז עדאלה וגופים שונים בשכונות מחוץ לגדר (אזור מחנה פליטים שועפאט וכפר עקב).⁷ בהמשך הוקמה גם תחנת בדיקה לתושבי עיסאויה בחניון הקמפוס של האוניברסיטה העברית בהר הצופים.

⁵ סוהא עראף, "האם במשרד הבריאות החליטו לא לבדוק ערבים?", שיחה מקומית, 26.3.20, <https://www.mekomit.co.il/%D7%94%D7%90%D7%9D-%D7%91%D7%9E%D7%A9%D7%A8%D7%93-%D7%94%D7%91%D7%A8%D7%99%D7%90%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%97%D7%9C%D7%99%D7%98%D7%95-%D7%9C%D7%90-%D7%9C%D7%91%D7%93%D7%95%D7%A7-%D7%A2%D7%A8%D7%91%D7%99/>

⁶ מרכז בדיקות קורונה הוקם במזרח ירושלים, 2.4.20, אתר עיריית ירושלים, <https://www.jerusalem.muni.il/he/newsandarticles/municipalitymessages/corona-east-city/>

⁷ בג"ץ 2471/20.

האפשרות הקלה יחסית להיבדק ומסע הפרסום שהחל במזרח ירושלים מטעם הרשויות הישראליות (ובראשן העירייה), ארגוני החברה האזרחית והפעילים המקומיים יצרו את הבסיס לטיפול ולשליטה בהתפשטות המחלה. כשבועיים אחרי פתיחת המרכז בג'בל מוכבר ציטטו ניר חסון ויניב קובוביץ "הארץ" את נתוני משרד הבריאות מן ה-19.4.20 (שלא פורסמו באופן רשמי) על 120 חולים מאומתים באזור, בעיקר מסילוואן ואגן העיר העתיקה. רבים מהם נדבקו בתוך המשפחות.⁸ מוקדי התחלואה העיקריים היו ראס אל-עמוד (21 חולים), בית צפאפא (11 חולים), אבו תור (9 חולים), העיר העתיקה (17 חולים), עיסאווייה (8 חולים) וסילוואן-עיר דוד (8 חולים). ב-23.4, ארבעה ימים לאחר מכן, פורסמו נתוני יחידת המעקב אחרי הקורונה שהוקמה בעיריית ירושלים שהצביעו על 139 חולים מאומתים, מתוכם 2 נפטרו ו-12 החלימו.⁹ הפערים בין הנתונים השונים מדגימים את הקשיים ברישום מדויק של החולים בשכונות מזרח ירושלים. בכמה מקרים התגלו חולים שרשומים על פי נתוני משרד הבריאות בשכונה אחת, אך מתגוררים למעשה בשכונה אחרת ומכאן ההבדלים במספרי החולים. הקמת חדר המצב (ובתוכו יחידת מעקב מיוחדת) בעיריית ירושלים, שהזכרנו לעיל, סייעה לפתרון בעיות אלה.

בעיה נוספת היתה בידוד החולים המאומתים. **תנאי הצפיפות בשכונות רבות של מזרח ירושלים הקשו על בידוד החולים, שלא תמיד היו מוכנים ויכולים לעזוב את משפחותיהם.** חולים מאומתים הופנו לבידוד במלונות במערב ירושלים ובהמשך למלון "טנטור הילס" מעל בית צפאפא, שנשכר על ידי משרד הבריאות. נוסעים מזרח ירושלמים ששבו מחו"ל נכנסו לבידוד במלון סנט ג'ורג' בדרך שכם, שנפתח ביוזמת האסיפה הירושלמית למאבק בקורונה במימון אנשי עסקים פלסטינים.

כאמור, משרד הבריאות לא עורך חקירות אפידמיולוגיות במזרח ירושלים ובמקרים רבים, ביוזמת גופים ופעילים מקומיים, החולים עצמם מפרסמים את רשימת המקומות שבהם שהו, כדי שמי שהיה בקרבתם יידע שעליו להיכנס לבידוד. בסילוואן ובראס אל עמוד נשמעו קריאות מן הפעילים להחמיר את האמצעים כנגד מי שחייבים בבידוד ואף קריאות לכפות סגר בבתים על ידי המשטרה וחיילי פיקוד העורף.¹⁰

מחלקות לטיפול בחולי קורונה נפתחו בבתי החולים סנט ג'ורג' (הצרפתי), שזכה ביוזמת ראש העיר למטס הצדעה של מטוסי חיל האוויר הישראלי ביום העצמאות¹¹ ובבית חולים אלמקאסד. בתי חולים אלה קיבלו

⁸ יניב קובוביץ, ניר חסון, "הרמטכ"ל מינה קצין בכיר לניהול משבר הקורונה באוכלוסייה אזרחית", הארץ, 20.4.20.

⁹ עיריית ירושלים, עדכון אירועים והלכי רוח במזרח ירושלים לאור התפשטות נגיף הקורונה, 23.4.20.

¹⁰ גלעד כהן, "תושבים במזרח ירושלים רוצים סגר: נהיה כמו איטליה", ynet, 21.4.20, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5717993,00.html>.

¹¹ אלינור פבריקר, אלון לוי, "צפו: חיל האוויר מצדיע לצוותי הרפואה הירושלמים במטס מיוחד", mynet, 29.4.20, https://jerusalem.mynet.co.il/local_news/article/SympRxPFU.

סיוע ממשרד הבריאות וראש העיר נפגש עם מנהליהם כדי לשלבם במאמץ העירוני ולהכין בהם עתודה של מיטות אשפוז לשעת חירום.¹² אולם רוב החולים המזרח ירושלמים אושפזו בבתי החולים במערב העיר.

ניר חסון מציין כי הפלסטינים בעיר "ניצלו" ממעגל ההידבקות הראשון (הנוסעים השבים מחו"ל) ומהמעגל השני (חוגגי מסיבות הפורים היהודים) אבל נפגעו מהמעגל השלישי – עובדי התברואה, מערכת הבריאות ובתי האבות הערבים, העובדים במערב העיר, שהדביקו את בני משפחתם במזרחה.¹³ אלא שבשלב זה – במחצית הראשונה של אפריל – היו מערכות הבריאות בעיר ערוכות יותר לטיפול בהתפשטות המגיפה.

חשוב להדגיש כי בניגוד לשכונות חרדיות במערב העיר אף אחת מן השכונות הערביות לא הושמה בהסגר – בין השאר בשל התנגדות תקיפה של ראש העיר, משה ליאון.

עיריית ירושלים באמצעות תנועות הנוער העירוניות המזרח ירושלמיות (שהוקמו במסגרת תכנית החומש להשקעה במזרח ירושלים) והמינהלים הקהילתיים העבירו, החל ממחצית חודש מרס, סלי מזון לאלפי משפחות נזקקות במזרח ירושלים. סטודנטים של תכנית אלבשאיר סייעו במילוי הטפסים לשירות התעסוקה וביטוח לאומי לצורך תשלום דמי אבטלה.¹⁴ הורחב התיאום בין פעולות מנהל חינוך ירושלים (מנח"י), מינהל הרווחה בעירייה, המנהלים הקהילתיים וארגוני חברה אזרחית העוסקים במיצוי זכויות.

עם ראשית חודש הרמדאן מסרה עיריית ירושלים שהיא תסייע לאוכלוסיית הנזקקת במזרח ירושלים בהיקף של 11 מיליון ש"ח. הסיוע יכלול חלוקת תווי קנייה ל-15 אלף משפחות נזקקות, חלוקת 2,500 מנות מזון חמות לקשישים, כ-4,000 סלי מזון לנזקקים ועוד. חלוקת מנות המזון נעשית באמצעות מערך המתנדבים של ירושלים, הכולל מאות עובדי עירייה ממחלקות הרווחה והפיקוח העירוני, לצד מתנדבים מהמינהלים הקהילתיים ומבתי ספר במזרח העיר.¹⁵ בנוסף מתוכננת השקעה עירונית

¹² ניר חסון, "משה ליאון: מחסור בצידוד רפואי במזרח ירושלים עשוי להביא לקריסת מערכת הבריאות בעיר", הארץ 7.4.20.

¹³ https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=10157458071313472&id=747758471

¹⁴ חסון הזכיר גם חולה במחנה הפליטים שועפאט העובד באחד מבתי האבות בעיר שנדבק במחלה. תכנית אלבשאיר היא תכנית לחשיפה של תלמידי תיכון מצטיינים וסטודנטים ללימודים אקדמיים באוניברסיטה העברית ושילובם בתפקידי מפתח בשוק העבודה במגזר הציבורי והפרטי: ראו בהרחבה: מליחה זג'יר, "משבר הקורונה במזרח ירושלים", 31.3.20,

https://jerusalem.institute.org.il/content/corona_east_jeru_march/;

סיכום דיון דיגיטלי: צוות החשיבה מזרח ירושלים: תכנית אלבשאיר למצויינות במזרח

ירושלים, 26.3.20, https://jerusalem.institute.org.il/events/east_education/;

סיכום דיון דיגיטלי: צוות החשיבה מזרח ירושלים: המודל השכונתי לחינוך ומשבר הקורונה, 2.4.20, https://jerusalem.institute.org.il/events/david_koren_edu/.

¹⁵ ראו הודעת דוברות העירייה מן ה-27.4.20 באתר ירושלים נט של רדיו ירושלים:

<https://www.jerusalemnet.co.il/%D7%97%D7%93%D7%A9%D7%95%D7%AA/%D7%9C%D7%9E%D7%A2%D7%9C%D7%94-%D7%9E-11-%D7%9E%D7%99%D7%9C%D7%99%D7%95%D7%9F-%D7%99%D7%95%D7%A7%D7%A6%D7%95-%D7%91%D7%A1%D7%99%D7%95%D7%A2-%D7%9C%D7%AA%D7%95%D7%A9%D7%91%D7%99-%D7%9E%D7%96%D7%96%D7%97-%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%A9%D7%9C%D7%99%D7%9D-441443>

של כחצי מיליון ש"ח בשורה של אירועי תרבות לרמדאן, שתכלול שידורים אינטרנטיים, שיתבצעו על גבי עמודי הפייסבוק של המינהלים הקהילתיים, 40 מופעים ללא קהל שישודרו בשידורי אונליין מתוך המינהלים הקהילתיים, ו-24 מופעים של "משאיות השמחה", אשר יעברו בשכונות מזרח ירושלים. כמו כן, השיקה העירייה קמפיין הסברה רחב היקף בשפה הערבית: נתלו שלטי חוצות ברחבי מזרח העיר, חולקו עלוני הסברה לתושבים ונשלחו מסרונים עם הנחיות מפורטות ומידע רלבנטי. אגף התברואה ערך מבצע נרחב להגברת הניקיון ואיסוף הפסולת ברחבי מזרח העיר בהשקעה נוספת של למעלה ממיליון ש"ח. נפרסה גם תאורת חג ברחובות, נתלו שלטי ברכה בשלוש שפות ברחבי העיר, כמו גם דגלים צבעוניים חגיגיים.¹⁶

ב-5 במאי התרחש באזור מחנה פלטים שועפאט מחזה יוצא דופן, שנראה בלתי אפשרי לפני ימי הקורונה: ראש העיר משה ליאון וחברת המועצה מטעם מרץ, לורה ורטון, מלווים בקציני המשטרה ופיקוד העורף ועובדי המנהל הקהילתי חילקו חבילות צעצועים ומזון לתושבי המחנה והשכונות המקיפות אותו לרגל חג הרמדאן.¹⁷

סיוע לנזקקים ניתן גם על ידי פעילים, גופים, ארגונים ומוסדות של החברה האזרחית במזרח ירושלים ומחוצה לה.¹⁸ יוזמות רבות צמחו מן השטח וכללו חלוקת סלי מזון, הפעלת משאיות שמחה ועוד. מימון הפעולות נעשה על ידי תורמים מקומיים (בין השאר כחלק מחובת מתן צדקה ברמדאן) וגם על ידי קרנות כמו קרן ירושלים, קרן לייכטג, קרן ראסל-ברי ועוד. מאמצים רבים נעשו גם בתחום ההסברה והעברת המידע דרך הרשתות החברתיות על דרכי המאבק בקורונה לאוכלוסייה המזרח ירושלמית.

ג. החיכוך עם הרשות הפלסטינית באזור כפר עקב

לקראת סוף אפריל התגלה מוקד התפרצות נוסף של המחלה באזור כפר עקב בצפון ירושלים, הנמצא מחוץ לגדר, אך תחת ריבונות ישראל ובתחום המוניציפאלי של עיריית ירושלים. לפי דיווחים בתקשורת הישראלית, התגלו 16 חולים מאובחנים בשכונה, חלקם הגדול בבדיקות שערכו

¹⁶ ראו הדיווח באתר העירייה ודברי ראש העיר שם:

<https://www.jerusalem.muni.il/he/newsandarticles/municipalitymessages/ramadan-in-jerusalem/>

¹⁷ ראו הסרטון בחשבון הטוויטר של סולימאן מסודה, כתב ירושלים של ערוץ כאן:

<https://twitter.com/SuleimanMas1/status/1257580678675410947?s=03>

¹⁸ המשטרה החרימה ב-31 במרס משלוח מזון שהובא לכפר צור באהר בטענה שחלוקתו הביאה להתקהלות וביקשה לחלקו על ידי המנהל הקהילתי, אך העמותה האסלאמית מכפר קאסם שתרמה את המזון סירבה לכך. כמה ימים לאחר מכן הובאה משאית נוספת מטעם המינהל הקהילתי, אך אז התברר שאחד מעובדי המינהל שעסק בחלוקת המזון היה חולה קורונה בזמן החלוקה, ומשפחות רבות העדיפו שלא להשתמש במזון. ראו: ניר חסון, "אנשי רפואה במזרח ירושלים מדווחים על עלייה בתחלואה בקורונה", הארץ 14.4.20.

שירותי הבריאות של הרשות הפלסטינית.¹⁹ הבדיקות נערכו ברמאללה בגלל הקשיים לעבור במעבר קלנדיה ולהגיע להיבדק במזרח ירושלים. קשיים בדיווח על התוצאות הביאו לכך שמשרד הבריאות הישראלי מנע את העברת החולים לבידוד בישראל והטיפול בהם על ידי קופות החולים. **התושבים בשכונה, בה מתגוררים כ-70 אלף תושבים (רובם תושבי ישראל), נקלעו איפה למלכוד ונותרו ללא טיפול של הרשויות הישראליות.**

אל הוואקום השלטוני שהותירה ישראל נכנסה הרשות הפלסטינית: כוחות הביטחון הפלסטינים סיירו בשכונה. הם ניסו לכפות את סגירת החנויות וקראו לתושבים להישאר בבתיהם. ניתנו לתושבים 24 שעות כדי להצטייד במצרכים ובמזון לקראת הרמדאן, לפני סגירת המעבר לרמאללה ואל-בירה מחשש שתושבי כפר עקב יעבירו את המחלה לשטחי הרשות. גם המעבר אל תוך ירושלים דרך מחסום קלנדיה הותר רק לעובדים חיוניים – כך שתושבי השכונה מצאו עצמם מבודדים משני הכיוונים. ישראל פעלה בשכונה בצורה ספורדית. כוחות משטרה ומג"ב נכנסו לשכונה, סגרו חנויות והתעמתו עם זורקי אבנים. אולם הכוחות הישראליים לא פעלו בשכונה בצורה רציפה ונראה שניתן אור ירוק לפעילות של הרשות הפלסטינית בתחומים מסוימים.²⁰ סמיח אבו רמילה, מן הפעילים הבולטים בשכונה במאבק בקורונה, אמר לכתבת ואללה, מאיה הורודניצ'אנו כי "הבעיה שלנו היא שאף אחד לא מטפל בחולים [...]. בכפר עקב, הכול צפוף, אין חוק ושלטון. לכן לא יכול להיות שנשאיר את התושבים האלה [החולים] בבית. לכן אמרנו להם, אם אתם נשארים בביתם, אתם מסכנים את החיים".²¹

ב-20.4.20 התקיימה מסיבת עיתונאים עם ראש הממשלה הפלסטיני מוחמד אסתייה שהתייחס למצב בכפר עקב. לטענתו, ישראל הסכימה בתחילה לכניסת הכוחות הפלסטינים לכפר עקב אי יכולתה לטפל בשכונה והעיוותים הפנימיים בין תושבי כפר עקב לתושבי מחנה הפליטים קלנדיה, אך נסוגה מהסכמתה לאחר שנכנסו הכוחות הפלסטינים לשכונה.²² ב-21 באפריל דווח בתקשורת הישראלית על כך שהמטה לביטחון לאומי (המל"ל) דורש מהממשלה לסגור את מחסום קלנדיה באופן מלא, או שיותר בו מעבר של מקרים הומניטריים בלבד, זאת על רקע חשש מהתפרצות גל שני של קורונה שיגיע ממזרח ירושלים שנמצאים במגע עם תושבי הרשות הפלסטינית. ישראל דרשה ממנגנוני הביטחון הפלסטיניים לחדול

¹⁹ מאיה הורודניצ'אנו, "חולי קורונה ממזרח ירושלים הועברו לבידוד וטיפול הרשות הפלסטינית", ואללה, 21.4.20, <https://news.walla.co.il/item/3352823>. על פי הדיווחים ברשתות החברתיות מספר החולים בשכונה הגיע ל-28.

²⁰ השר לביטחון פנים, גלעד ארדן הבהיר ב-1.4.20 בטוויטר בהמשך לידיעה של ניר חסון כי "יכולים להיות אינטרסים שתומכים לאפשר פעילות מתואמת של הרש"פ, כל עוד היא נעשית באישור הגורם המוסמך בישראל". זאת לעומת "פעילות קבועה אזרחית שלא באישורינו – [ה]מכרסמת בריבונות,

<https://twitter.com/nirhasson/status/1245252093201522690?s=19>

²¹ הורודניצ'אנו, שם.

²² ראו גם ניר חסון, "כוחות חמושים של הרשות הפלסטינית פעלו בשטח ירושלים בחסות משבר הקורונה", הארץ, 30.3.20, <https://www.haaretz.co.il/health/corona/.premium-1.8727600>

מפעילותם בכפר עקב והם התפנו מן השכונה. בעקבות יציאת הכוחות הפלסטינים הציבה הרשות מחסום מצפון לכפר עקב, על מנת למנוע מעבר של תושבי השכונה לרמאללה.²³

ב-22 באפריל הוצבה תחנת בדיקה לגילוי נגיף הקורונה במחסום קלנדיה. נראה אפוא שפעולת הרשות הפלסטינית בכפר עקב, העתירה של ארגון עדאלה וגופים נוספים לבג"ץ ומצב התחלואה בשכונה, שרוב תושביה ירושלמים בעלי תושבות ישראלית, עוררו את הרשויות הישראליות לפעול בשכונה, שיותר מכל שכונה אחרת במזרח ירושלים, נותרה ללא סמכות שלטונית המסוגלת לכפות חוק וסדר. ב-23 באפריל נכנסו כוחות מג"ב, משטרה וצה"ל ופקחי עירייה לשכונה כדי לאכוף את הנחיות הסגר, תוך עקירת שלטים שהציבה הרשות הפלסטינית, אולם כעבור שעות אחדות הם עזבו את השכונה. עם התרופפות הנחיות הסגר נפתחו שוב רוב החנויות בשכונה והרחובות התמלאו בתושבים – ללא פיקוח של הרשויות הישראליות או הפלסטיניות.

במקביל לחיכוכים בכפר עקב, סגרה משטרת ישראל ב-14 באפריל מרפאה מאולתרת שקיבלה – על פי רשויות הביטחון הישראליות – סיוע מן הרשות הפלסטינית לביצוע בדיקות קורונה בסילוואן ועצרה ארבעה ממפעיליה.²⁴ משטרת ירושלים עצרה גם כמה פעמים את המושל הפלסטיני של ירושלים (שמקום מושבו באבו דיס) ואת השר לענייני ירושלים בממשלת הרשות והאשימה אותם בניסיונות לפעול מטעם הרשות במזרח ירושלים.²⁵

ד. נקודת המבט של הרשות הפלסטינית²⁶

²³ סקירת עיריית ירושלים: עדכון אירועים והלכי רוח במזרח ירושלים לאור התפשטות נגיף הקורונה, 21.4.20; ניר חסון, "ישראל אסרה על המשטרה הפלסטינית לאכוף הנחיות הנוגעות לקורונה בשטח ירושלים", הארץ, 22.4.20, <https://www.haaretz.co.il/health/corona/.premium-1.8788404>.

²⁴ ניר חסון, "המשטרה סגרה מרפאה לבדיקת קורונה בסילוואן שהופעלה בסיוע הרשות הפלסטינית", הארץ, 15.4.20, <https://www.haaretz.co.il/health/corona/1.8767787>.
²⁵ ראו: ניר חסון, "שר פלסטיני התלונן למח"ש: שוטרים התעללו בי ואילצו אותי לחבוש מסיכה מלוכלכת בדם", הארץ, 6.4.20, <https://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.8745065>.

²⁶ ראו גם: יוחנן צורף, קובי מיכאל, "מגפת הקורונה והזירה הפלסטינית – משמעויות לישראל", מבט על, גיליון 1295, 5.4.20, <https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2020/04/1295.pdf>.

זמן קצר לאחר פרוץ המגפה נשמעו טענות מצד נציגי הרשות הפלסטינית על קיפוח מזרח העיר על ידי הרשויות הישראליות וטענות קונספירטיביות על ניסיון ישראלי להחדיר את הנגיף לשכונות מסוימות, שהיא מעוניינת בפינוי, ועל כך שהיא מנצלת את המגיפה כדי ל"טהר" את העיר העתיקה ושכונות מסוימות סביבה מתושביה.²⁷

להלן כמה דוגמאות של הצהרות והודעות שהושמעו בנושא:

- אבו מאזן הזהיר, בנאומו לקראת חודש הרמדאן ב-22 אפריל, מפני ניסיונות לנצל את העיסוק הבין-לאומי במגפת הקורונה כדי לפגוע בפלסטינים "ולהפקיע את זכויותינו".²⁸
- מזכיר הוועד הפועל של אש"ף, סאיב עריקאת, טען כי ישראל מונעת שירותים רפואיים מתושבי מזרח ירושלים. לדבריו, היא ממשיכה את המעצרים, את הפשיטות על מוסדות פלסטינים במזרח ירושלים ואת הפגיעה בכירים פלסטינים כמו מושל המחוז והשר לענייני ירושלים.²⁹
- בכיר בפתח, ראפת עליאן, אמר כי ישראל רוצה לנצל את המגיפה כדי לרוקן את אזור סילוואן, העיר העתיקה, א-טור ואזורים נוספים מן התושבים הפלסטינים. הוא הזהיר מפני התפשטות הנגיף באזורים הצפופים המוזנחים על ידי ישראל, במחנה פליטים שועפאט, במחנה פליטים קלנדיה (שחלקו נמצא בתחום ירושלים) ובכפר עקב.³⁰
- המשרד ל"הגנה על האדמות והתנגדות להתנחלויות" של אש"ף טען שיש ניסיונות של "הכיבוש הישראלי" לספח התנחלויות בגדה המערבית ובאזור בירושלים, לקראת החלת ריבונות שם ובבקעת הירדן על פי תכנית טראמפ. בין היתר ציינה ההודעה ניסיונות להכריז על אזורים מסוימים במזרח העיר כנגועים, לסגור אותם, ולאחר מכן ל"טהר" אותם מתושביהם הפלסטינים ול"כתר את מסגד אלאקצא".³¹

²⁷ על תפוצתן הרחבה של טענות אלה במזרח ירושלים וברשות הפלסטינית ראו מאמרו של החוקר דיוויד פולוק ממכון וושינגטון באתר Fikra Forum, מן ה-25.3.20, "Most Palestinians Want to Work With Israel Against Coronavirus, Though Nearly Half Think it Is Deliberately Spread", <https://www.washingtoninstitute.org/fikraforum/view/most-palestinians-want-to-work-with-israel-against-coronavirus>

²⁸ <https://samanews.ps/ar/post/414657/%D8%B4%D8%A7%D9%87%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%A6%D9%8A%D8%B3-%D9%8A%D8%AF%D8%B9%D9%88-%D8%A7%D9%84%D9%81%D9%84%D8%B3%D8%B7%D9%8A%D9%86%D9%8A%D9%8A%D9%86-%D9%84%D9%84%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D9%85%D8%B1%D8%A7%D8%B1-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B2%D8%A7%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%8A%D9%88%D8%AA-%D9%81%D9%8A-%D8%B1%D9%85%D8%B6%D8%A7%D9%86-%D9%88%D8%A7%D8%BA%D9%84%D8%A7%D9%82-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D8%A7%D8%AC%D8%AF-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%83%D9%86%D8%A7%D8%A6%D8%B3>

²⁹ <http://www.alquds.com/articles/1587409938399322800/>

³⁰ <https://www.maannnews.net/news/2003329.html>

³¹ <https://www.alwatanvoice.com/arabic/news/2020/04/18/1330479.html>

• משרד החוץ והמהגרים הפלסטיני גינה את כניסת כוחות צה"ל ומשטרת ישראל לסילוואן ואת הפשיטה על המרפאה שוועדת החירום הפלסטינית הקימה שם. נטען כי ישראל עושה זאת במטרה להפיץ בשכונה את נגיף קורונה.³²

עם זאת, חשוב לציין, שבניגוד למישור ההצהרתי, קיים בפועל בין הרשויות הישראליות לבין הרשות הפלסטינית שיתוף פעולה הדוק במאבק בנגיף הקורונה משום המודעות ההדדית הן לקרבה הגיאוגרפית והן למגע היום יומי המתקיים בין יהודים, ישראלים ופלסטינים בישראל, ברחבי הגדה המערבית ובמזרח ירושלים. בין היתר מתקיימות הדרכות של רופאים פלסטינים בישראל, מוגש סיוע ישראלי נרחב של תרופות ומכשור רפואי לטובת הטיפול בנפגעי הקורונה (כולל לבתי החולים במזרח ירושלים). גם מנגנוני הביטחון הפלסטינים פועלים בשיתוף פעולה עם הרשויות הישראליות, כדי לאכוף את הסגרים ומגבלות התנועה שמטילה הרשות על התושבים שבשטחה. בהקשר הירושלמי יש משמעות גדולה לפעילות הפלסטינית בכפרים ובעיירות הסמוכים לירושלים, בהם יש ריכוז גבוה יחסית של חולי קורונה כמו בידו, קוביבה, קטנה ואזור בית לחם והטענות הפלסטיניות שחלק ניכר מן החולים בשטחי הרשות נדבקו כתוצאה ממפגש עם תושבי מזרח ירושלים.

רמת התפקוד הגבוהה יחסית של הרשות הפלסטינית בטיפול בנגיף הקורונה זיכתה אותה בשבחים בזירה הפנים פלסטינית. הרשות מצדה מבקשת להפגין יכולת מקצועית בניהול המשבר ושליטה באירועים. היא שואפת להוכיח לקהילה הבין-לאומית כי חרף תלותה בישראל וחולשתה הכלכלית, יש לה יכולת להתמודד עם משברים מן הסוג הזה כמו מדינה ריבונית והיא נערכת למאבק נגד כוונות הסיפוח של ישראל בהמשך לתכנית טראמפ.

שיתופי הפעולה עם ישראל באו לידי ביטוי בולט בסוגית התעסוקה. ישראל אפשרה לעובדים הפלסטינים ללון בתוך שטחה, כדי למנוע הידבקות הדדיות, לא לפגוע בענף הבנייה ולא להעצים את המצוקה הכלכלית בשטחי הרשות.

חזרה בלתי מבוקרת של עובדים מישראל לשטחי הרשות הביאה לקריאת ראש הממשלה הפלסטיני, מוחמד אשתייה, לפעולים הפלסטינים לחזור לבתיהם שבוע ימים לאחר ההסכמה שהושגה עם ישראל על הלנתם בשטחה. זאת לנוכח כמות הנדבקים הגדולה יחסית בישראל וחששו מפני הכנסת הנגיף לשטחי הרשות.

ב-27 באפריל 2018 החליטה ממשלת ישראל לאשר כניסה של כ-48 אלף עובדים פלסטינים משטחי הרשות לישראל. ההחלטה התקבלה בתיאום בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית, מתוך הבנה, כי החזרת הפועלים לעבודה בישראל חיונית הן לכלכלה הישראלית והן לכלכלה הפלסטינית. הרשות

איפשרה את חזרתם של הפועלים לעבודה בישראל עד סוף חודש הרמדאן, למרות הקמפיין הפלסטיני, בו נטען, כי היא מפיצה את נגיף קורונה באמצעות פועלים החוזרים מישראל.³³ עתה, עם יישום הצעדים הראשונים של היציאה ממסגר הקורונה ניכר אף ניסיון של הרשות להגדיל את מספר העובדים בישראל. היא רואה בהם מקור הכנסה מרכזי העשוי לסייע לה בהתמודדות עם המשבר הכלכלי הקשה ביום שאחרי.

ה. ניתוח ומסקנות ראשוניות

1. התפשטות נגיף הקורונה בירושלים וסביבותיה מדגימה מצד אחד את קשרי הגומלין והזיקות ההדדיות בין שני חלקי העיר (למשל בתחום התעסוקה – העברת הנגיף למזרח ירושלים דרך עובדי בתי האבות ומערכת הבריאות הערבים העובדים במערב העיר), ומצד שני את הזיקות ההדוקות של התושבים הערבים למרחב הסובב את העיר ולשטחי הרשות הפלסטינית. הדבר בולט כמובן בשכונות שמחוץ לגדר (כפר עקב הקשור לאזור רמאללה ואזור מחנה פליטים שועפאט, הקשור לאזור ענאתה), אך גם בקשרים ההדוקים עם בין מזרח ירושלים למרחב בית לחם שם התפשטה המחלה בשלבים הראשונים – דבר שהביא להשבתה עצמית של מערכת החינוך במזרח ירושלים ב-9 במרס (בהמשך לסגירת בתי הספר על יד הרשות הפלסטינית ב-5 במרס), לפני ההחלטה הרשמית של משרד החינוך הישראלי (ב-13 במרס) לסגור את בתי הספר במערב העיר ובשאר חלקי המדינה.

2. ההתמודדות עם נגיף הקורונה מבליטה את התהליכים המתרחשים במזרח ירושלים בשנים האחרונות: צמיחה של גופים ומוסדות של חברה אזרחית ברמה השכונתית והכלל העירונית, שחלקם מקיימים קשרים עם הממסד הישראלי ברמה זו או אחרת וחלקם קשורים לגורמים פלסטינים ואחרים. בהקשר זה יש לציין גם את התשתית שיצרו החלטת הממשלה 3790 (ממאי 2018) ותכנית החומש הממשלתית להשקעה במזרח ירושלים שיצרו את תנועות הנוער העירוניות, שחניכיהן חילקו אלפי סלי מזון במזרח העיר וכן את פעולת הסטודנטים של תכנית אלבשאיר לסיוע במילוי הטפסים לשירות התעסוקה ולביטוח הלאומי כדי לקבל דמי אבטלה עם היציאה לחל"ת של אלפי עובדים. כמו כן ניכר עניין רב יותר בקרב ארגוני חברה אזרחית, גופים שונים ופעילים חברתיים במערב העיר בנעשה במזרח ירושלים.

מן הצד האחר בולטות התארגנויות רבות בשכונות המזרח ירושלמיות (חלקן בגודל של עיר בינונית בישראל) כמו ג'בל מוכבר, סילוואן, צור באהר ואזור מחנה פליטים שועפאט, לטיפול במגיפה כל המישורים:

³³ סקירת מרכז המידע למודיעין וטרור ע"ש מאיר עמית על המערכה של הרשות הפלסטינית נגד נגיף הקורונה, 4.5.20, <https://www.terrorism-info.org.il/en/fight-covid-19-palestinian-authority-updated-may-4-2020/>

בידוד החולים, העברת מידע, חלוקת ציוד מגן וסלי מזון ועוד. בולטות גם התארגנויות של רופאים ואנשי מערכת הבריאות במזרח ירושלים שתופסים תפקיד מרכזי בניהול המערכה על רקע הקשיים הגדולים בתפקוד משרד הבריאות ומגן דוד אדום לפחות בשלבים הראשונים של המשבר. עימותים ישירים בין ישראל והרשות הפלסטינית נוצרו סביב פעילות המרפאה בסילוואן ופעילות השר לענייני ירושלים פאדי אל דהמי ומושל ירושלים, עדנאן רית' מאבו דיס, שנעצרו על ידי המשטרה.³⁴ לעומת זאת באזור כפר עקב איפשרה ישראל לרשות הפלסטינית לפעול עד ה-23 במרס – דבר שעורר חששות בקרב תושבי השכונה מאפשרות של ניתוק השכונה גם מירושלים וגם משטחי הרשות הפלסטינית.

3. בסך הכל ניכר מאז ראשית חודש אפריל מאמץ ישראלי ממסדי משולב של משרד הבריאות, המטה לביטחון לאומי, העירייה וראש העיר משה ליאון (שתפסו בהדרגה מקום מרכזי בניהול המשבר), המינהלים הקהילתיים, פיקוד העורף, קופות החולים, מגן דוד אדום, הסהר האדום, בתי החולים במזרח העיר וגורמי חברה אזרחית מזרח ירושלמים להשיג שליטה ולטפל במגיפה בכל התחומים המרכזיים: בדיקות, בידוד החולים במלונות או בבתים, הסברה, ריכוז והעברת מידע, טיוב הנתונים וריכוזם, הכנות לרמדאן ועוד. פתיחתו של חדר המצב המיוחד בעיריית ירושלים ממחישה כאמור את מידת הרצינות שהממסד הישראלי מייחס לנושא.

מאחורי המאמץ עומדת ההבנה של חשיבות הטיפול וההשקעה במזרח העיר והשלכותיהם על כלל העיר וגם המודעות הגוברת בשנים האחרונות לצורך להשקיע במזרח ירושלים, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בהחלטה 3790 של הממשלה ובתכנית החומש הממשלתית למזרח ירושלים.

ו. המלצות

1. רמדאן:

האתגר המרכזי בימים האחרונים הוא ההתמודדות עם השפעות הרמדאן והפעילות המשפחתית והקהילתית הענפה שקשורה בו – ארוחות משותפות, התקהלויות, אירועים חברתיים ותרבותיים, תנועה ומסחר ערים ברחובות ועוד. ממשלת ישראל החליטה ב-21.4.20 כי במהלך חודש הרמדאן לא יפתחו עסקים וחנויות המקבלים קהל כולל חנויות מזון מהשעה 18.00 ועד השעה 03.00 לפנות בוקר למעט בתי מרקחת (בהמשך – לאור פניית הסוחרים ולחץ מן השטח – הוחלט להאריך את פתיחת החנויות עד 19.30). החלטה זו לוותה במאמצי הסברה, שכנוע ואכיפה ומידה רבה של שיתוף פעולה עם הפעילים וההתארגנויות הרבות בשכונות. פעילות המשטרה צריכה להיעשות בזהירות רבה – רצוי באמצעות מרכזי השיטור

³⁴ ראו: ניר חסון, "שר פלסטיני התלונן למח"ש: שוטרים התעללו בי ואילצו אותי לחבוש מסיכה מלוכלכת בדם", הארץ, 6.4.20, <https://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.8745065>.

הקהילתי הקיימים בחלק מן השכונות – כדי למנוע עימותים והסלמה. רובו של הציבור המזרחי ירושלמי מודע לסכנות המחלה והצורך לשמור על כללי הריחוק החברתי, אולם הצפיפות הקשה בחלק משכונות מזרח ירושלים והשפעת הצעדים האחרונים ליציאה מן ההסגר בחברה היהודית עלולים להביא להתרופפות המודעות ולגל נוסף של חולים במזרח ירושלים.

2. אסטרטגיית היציאה:

אין ספק שהאתגר הגדול ביותר שיעסיק את כל העוסקים בענייני מזרח ירושלים בטווח הקרוב הוא המשבר הכלכלי הקשה הצפוי עם שוך מגפת הקורונה והחזרה ההדרגתית לשגרה, שוודאי תהיה שונה מזו שקדמה למשבר. הפיטורים ההמוניים והוצאת עובדים רבים לחל"ת, התלות בשוק העבודה במערב העיר והמצב הכלכלי הקשה בעיר ובמדינה כולה – ודאי ישפיעו עמוקות על המציאות במזרח ירושלים. המציאות הכלכלית והחברתית הקשה יכולה להביא גם להתפרצות מחודשת של גלי מחאה ואלימות שעשויים להתעורר סביב מוקדי מתח כמו הר הבית/אל-אקצא (למשל פתיחת ההר לעולי רגל יהודים לפני פתיחתו למתפללים המוסלמים) או אירועים חיצוניים כמו סיפוח התנחלויות וחלקים של הגדה המערבית על ידי ישראל בהמשך לתכנית הנשיא טראמפ. בכל החלטה הנוגעת למזרח ירושלים יש להתייחס גם למרחב הפלסטיני העוטף אותה ולהשפעות פעילותה של הרשות הפלסטינית בתחומים שונים (ובראש ובראשונה בתחום החינוך). למרות המתחים בין ישראל והרשות, התיאום בין השתיים הוא חיוני לשמירת היציבות בעיר ובסביבותיה.

באשר לסוגיית הר הבית/אל-אקצא מומלץ לא להתיר עליית עולי רגל יהודים להר מבלי לאפשר פתיחתו המלאה למתפללים מוסלמים ולתאם – עד כמה שהדבר ניתן – את פתיחת ההר עם ראשי הווקף והשלטון הירדני.³⁵

3. ניצול ומינוף הצלחה:

ההצלחה היחסית של הממשל הישראלי (והתפקיד החשוב שמילאו ראש העיר והעירייה) בטיפול בנגיף הקורונה במזרח ירושלים, תוך שיתוף פעולה הדוק עם גורמי החברה האזרחית הרבים הפועלים במזרח ירושלים ובשכונות, יכולה להיות כלי מרכזי לבניית אמון בין הציבור המזרחי ירושלמי לרשויות השלטון הישראליות. כל זאת בתנאי שההשקעה המסיבית והפעילות השלטונית בהיקפים רחבים במזרח ירושלים תמשכנה לא רק בתקופת המגיפה אלא גם בימים הקשים ובמשברים שעוד צפויים לנו אחריה. יש חשיבות גדולה לחזק את מוסדות החברה האזרחית ואת ההבנות והמנגנונים העדינים שנוצרו בתקופת משבר הקורונה כדי להתמודד עם האתגרים הגדולים של חיים משותפים בעיר בעתיד. האתגר

³⁵ על סגירת ההר לעולי רגל יהודים ומתפללים מוסלמים ב-20-22 במרץ, ככל הנראה לאחר תיאום בין ישראל, רשויות הווקף וירדן ראו: אמנון רמון, "ירושלים: קדושה בצל קורונה", 30.3.20, <https://jerusalemintstitute.org.il/blog/holy-corona/>.

הגדול הרובץ לפתחו של הממשל הישראלי הוא פתיחת הדרך להשתלבות מלאה של המזרח ירושלמים כתושבים וכשותפים שווי זכויות במרחב העירוני ובעיצוב עתידה של העיר.